

מבנים להבעת הדדיות ויחסים סימטריים בעברית

רבקה הלוי

0. מבוא

מבנים המציינים הדדיות ויחסי סימטרייה מייצגים כמדומה את הטיפוס המורכב ביותר של אירועים הניתנים להבעה באמצעים דקדוקיים. למשל, המשפט "דני ורותי טיפלו זה בזה" מייצג שני אירועים סימטריים – "דני טיפל ברותי" ו"רותי טיפלה בדני".

במשפט זה מיוצג נשוא המתייחס לנושא ברבים המשתתף באירוע באופן סימטרי, כלומר "דני ורותי עשו אותה פעולה כל אחד כלפי רעהו" (לא בהכרח באותו זמן). משמע, המשתתפים באירוע בעלי קישוריות כפולה: כל אחד מהם קשור הן לפועל (מבצע הפעולה, האגנט) הן לפעול (מקבל הפעולה או הנפגע ממנה, הפציינט).

יש לשונות המביעות יחסים אלה בדרך תחבירית ויש המביעות זאת בדרך מורפולוגית או בשתי הדרכים כאחת.¹ מורכבות העריכה של מבנה הדדיות היא אולי הגורם לגיוון הלשוני הרב הקיים בלשונות העולם להבעת משמעות זו. כפי שנראה להלן, העברית נוקטת מספר דרכים להבעת הדדיות.

1. הדרכים להצגת אירוע הדדי בעברית

בעברית יש מספר מבנים להבעת אירוע סימטרי או הדדי. מבנים אלה מקיימים ביניהם יחסי תפוצה משלימה, לפי העיקרון "צורה אחת, משמעות אחת".

1. תודתי לד"ר אלקסיס דימיטריאדיס מאוניברסיטת אוטרקט, שבזכותו נודמן לי ליטול חלק בפרויקט מבני ההדדיות BURS של אוניברסיטאות ברלין ואוטרכט. בדרך זו זכיתי להתוודע למבני הדדיות בלשונות רבות בעולם.

הדרך המורפולוגית לציון הדדיות היא באמצעות שימוש בבניין התפעל (לא נתפעל) או נפעל; בבניינים אלו, כידוע, מובעות הוראות נוספות. דרך זו מתממשת במספר מצומצם של לקסמות. בדרך קידוד זו הנושא מופיע כנושא מחובר (מארגומנט x וארגומנט y) או כנושא ברבים שאחריו פועל בהתפעל או בנפעל. הפרפרזה של מבנה זה היא במרבית המקרים שני פסוקים סימטריים בעלי פועל טרנזיטיבי (בדרך כלל בבניין פיעל או פעל. במעט מן המקרים אין פועל טרנזיטיבי מקביל; למשל התווכח, נאבק, התגושש, התאגרף, התעלס, נועד עם-). למשל:

1. דני ורותי התנשקו (=דני נישק את רותי, ובו בזמן נישקה רותי את דני).
2. דני ורותי נפגשו (=דני פגש את רותי, ובו בזמן פגשה רותי את דני).

דרך מורפולוגית זו יכולה להתממש גם במבנה הנקרא בספרות הבלשנית "מבנה בלתי רציף" (discontinuous construction).² הכוונה למבנה הדדיות מפוצל, שצייני ההדדיות, הנושא התחבירי x והארגומנט y, הנמצא אתו בקשר של שיתוף, אינם מופיעים ברצף, זה אחר זה. דהיינו ארגומנט x מופיע בעמדת הנושא, ואילו ארגומנט y מופיע לאחר הפועל עם מילת היחס עם. למשל:

3. דני התנשק עם רותי.
4. דני התלחש עם רותי.
5. דני נפגש עם רותי.
6. דני נדבר עם רותי להיפגש ברומא.

הקידוד בדרך זו אינו מניב משמעות זהה לקידוד עם נושא רציף. במבנה זה, מכיוון שאין הארגומנט השני משמש בעמדה של נושא, מעמדו האגנטי מוחלש, והוא נתפס כסביל בהשוואה לארגומנט הראשון. בדוגמה 3, למשל, לא ברור עד כמה הייתה רותי פעילה באירוע, ועד כמה אכן הייתה מעוניינת בפעולה. מבנה בלתי רציף של הדדיות אפשרי רק כשההדדיות מובעת בדרך מורפולוגית (כלומר בפועל). הוא מנוע בלשונות רבות כשההדדיות מובעת בדרך תחבירית, לענייננו במבנה דו־איברי בעל שני ביטויים המאזכרים את שני המשתתפים.³ מעניין לציון כי, בניגוד לעברית, בלשונות רומאניות (כגון צרפתית, איטלקית וספרדית) שבהן ניתן להביע הדדיות באמצעות פועל רפלקסיבי מנוע מבנה בלתי רציף של הארגומנטים. למשל בצרפתית: *Jean s'est embrassé avec Marie* * (ז'אן התנשק עם מרי).⁴ הפרדיקטים בבנייני התפעל ונפעל המציינים הדדיות – למשל: התווכח, התלחש, התאגרף, נאבק, התפיס, התיעץ/נועץ – מהווים קבוצה מילונית סגורה ומוגבלת,

2. ראה הגדרה אצל היינה 1994, עמ' 43. לדיון במבנים בעלי צייני הדדיות בלתי רציפים עיין דימיטריאדיס 2008, עמ' 387–390.

3. עיין דימיטריאדיס, שם.

4. עיין סילוני 2008, עמ' 474.

הכוללת כ-20 לקסמות פועליות. כאשר בבניינים אלה מובעת הדדיות, היא עולה למעשה ממשמעותם המילונית של הפעלים ומן ההקשר הטקסטואלי והחוג-טקסטואלי שהם משמשים בו, ואין היא חלק מן המשמעות הדקדוקית האינהרנטית של הבניין. דרך קידוד זו זכתה להתייחסות בספרות הבלשנית.⁵ תרומתו של מאמר זה בהצגת דרכי קידוד נוספות בעברית, ובעיקר הדרך התחבירית.

הדרך המורפולוגית אינה אפוא בררת המחדל להבעת הדדיות בעברית. הדרך הקנונית שהתמסדה להבעת הדדיות היא הקידוד במבנה אנפורי דו-איברי. שני צייני ההדדיות במבנים מסוג זה הם ביטויים המאזכרים את שני הארגומנטים המשתתפים באירוע באופן סימטרי. בין הביטוי הראשון לשני חייבת לחצוץ מילת יחס או ציין את של יחסת המושא. מבנים דו-איבריים אלה מקורם בביטויים שמניים שעברו תהליך של מילון או גרמטיקליזציה.⁶ בקבוצת הראשונה של מבנים אלה מצויים שמות עצם המציינים בני אדם. בין סימני הגרמטיקליזציה הכולטים ניתן לציין את שחיקת המשמעות המילולית ואת הקיפאון התחבירי המתבטא בהגבלות נטייה. לקבוצה זו משתייך המבנה איש + מ"י + אחיו/רעהו/חברו. במבנה זה השם הראשון נוטה במין בלבד, ואילו השם השני חייב להתממש בכינוי קניין בגוף שלישי יחיד או יחידה. בקבוצה השנייה של מבני ההדדיות הדו-איבריים מצויים מבנים בעלי שמות עצם משמעותם היסודית היא שמות מספר: אחד + מ"י + השני/משנהו. גם במבנה זה מתפקדים השמות ככינויים אנפוריים של הארגומנטים המשתתפים באירוע. בלשון המקרא משמש בצורה מוגבלת המבנה האחד... והאחד במשמעות דומה, כלומר 'האחד והאחר'. למשל, "ואת שני בניה [של צפורה] אשר שם האחד גרשם [...] ושם האחד אלעזר" (שמות יח, ג-ד). ואף האחד את האחד (שמואל ב יד, ו).⁷ כלומר בשתי קבוצות אלה שמות העצם מתפקדים כתחליפי שם, בדומה לכינויים

5. עיין סילוני 2001; הנ"ל 2008.
6. כלומר מבנים שעברו תהליך של ניתוח מחדש, ומבנם היסודי אינו פרודוקטיבי עוד. מבנים אלה התמסדו ונתקבעו בשימוש הלשון לתפקידים מסוימים. מבנים אלה שייכים לצד הבלתי סדיר של הלשון (קרי הלקסיקון). בספרות הבלשנית מקובל גם להגדירם כמבנים שחלה בהם גרמטיקליזציה (grammaticalized). במונח זה הכוונה לא רק למעבר ממילת תוכן (לקסמה) למילת דקדוק (גרממה), אלא גם למעבר ממילת דקדוק שקופה למילת דקדוק שקופה פחות (למשל מכינוי רמז לביטוי המציין שני משתתפים או יותר, של נושא ומושא, המקיימים ביניהם יחס הדדי). לענייננו ראוי להדגיש כי מבנה שחלה בו גרמטיקליזציה אינו קומפוזיציונלי (קרי חיבור של מרכיבים צורניים-תחביריים עצמאיים) ומשמעותו אינה זהה בהכרח לסכום משמעותות מרכיביו. לעניין השימוש במונחים לקסיקליזציה (מילון) או גרמטיקליזציה ראה הימלמן 2004. מכאן ואילך נשתמש במונח גרמטיקליזציה, הנפוץ היום בספרות הבלשנית, למשל בעבודותיהם של הופר וטראוגוט (1993), היינה, קלאודי והונמייר (1991), הימלמן (2004) ואחרים.
7. השימוש באחד לא רק כשם מספר, אלא גם ככינוי של סיתום וגם ככינוי המציין את 'האחר', ידוע גם בלשונות אחרות. למשל בגרמנית - ander-, שמקורו מ-*oán* 'אחד' (השווה פלנק 2008, עמ' 349).

פרונומינליים, גם אם משמעותם הסמנטית אינה ריקה לחלוטין. תהליך זה של גרמטיקליזציה מתאפיין, כאמור, בשתי תכונות בולטות: דה־סמנטיזציה (שחיקת המשמעות) ודה־קטגוריזציה (כאן שחיקה של המאפיינים הקטגוריאליים של שם העצם). הקבוצה השלישית כוללת את המבנה עם כינוי רמז הנוטה במין ובמספר זה + מ"י + זה. במבנה זה מתבטאת הגרמטיקליזציה במעבר מקטגוריה דקדוקית אחת (של כינויי רמז) לקטגוריה דקדוקית אחרת (של צייני הדדיות). בתפוצה משלימה עם המבנים הדו־איבריים שהזכרנו לעיל ניתן למצוא מבנים פועליים, או מבנים שמניים גזורי פועל, עם מילת היחס בין הנוטה ברבים. טיפוס זה של מבנה מתקשר לפעלים אשר ממשמעותם המילונית משתמעת הדדיות, אך הוא גם עשוי לציין יחסים כלליים בתוך קבוצה שאינם בהכרח יחסי סימטרייה טהורים. למשל:

7. הנאשם ועורך דינו התלחשו ביניהם.

8. דני ורותי נדברו ביניהם להיפגש ברומא.

ואולם למבנה זה יש משמעות של הדדיות לא רק עם פעלים בנפעל והתפעל. למשל:

9. לבני וקריע הסכימו ביניהם, שעל הצדדים לשאוף שהמשא ומתן יימשך גם אם השלטון יתחלף (הארץ, חדשות, 27.8.2008).

תת־סוג של המבנה דלעיל הוא המבנה החוזר־הדדי בינם לבין עצמם. אך בניגוד למבנה הדו־איברי זה + מ"י + זה, הנוטה במין ובמספר, מבנה זה נוטה בגופים שונים בהתאם למעמדם של המשתתפים באירוע.⁸ למשל:

10. היהודים היו קשורים בינם לבין עצמם ושמרו על הקולקטיב שלהם (הארץ, מוסף שבועי, 27.8.2004).

11. בינן לבין עצמן אין לשתי הקהילות הרבה מן המשותף (הארץ, מוסף שבועי, 7.12.2001).

12. הוא ניסה לתווך בין מחנות המורדים השונים שהיו מסוכסכים בינם לבין עצמם (הארץ, חדשות, 8.7.2007).

13. אפילו השיחה הערנית שניהלו בינם לבין עצמם גבר צעיר ואשה קשישה התקיימה בקול נמוך (הארץ, מוסף שבועי, 5.4.2005).

ניתן למצוא תכופות את שני המבנים הללו כשהם משמשים בהקשר אחד. למשל:

14. מטרתו של [...] להביא לכך שיכירו זה את זה, ואולי גם להפחית את החיכוך ביניהם (הארץ, מאמרים, 14.1.2002).

15. ועכשיו הומרוס מספר איך הטרוינים והטרוניס נלחמו ביניהם; אגממנון,

8. מבנה זה ניתן להשוותו במידה מסוימת למבנה בגרמנית unter sich.

כמוכן, ניצח, והשיא את בתו, איפיגניה [...], והטרוינים והטרנטים לא נלחמו אלו באלו (הארץ, תרבות וספרות, 22.8.2008).

בהקשרים מסוימים ניתן לנקוט את שתי הדרכים, המורפולוגית והתחבירית, באותו הקשר, כלומר במבנה שיש בו ייתור.⁹ למשל:

16. הם התנשקו אחד עם השני.

17. הם התלחשו זה עם זה.

18. הם נפגשו זה עם זה.

בלשון המקרא ניתן למצוא מבנה עם פרדיקט בנפעל המציין הדדיות שמיתוספת אליו הלקסמה יחד (יחדיו), המדגישה את השיתוף שעליו מושתת מושג ההדדיות, בעיקר בפעלים מהשורשים יע"ד ויע"ץ, אך גם עם פעלים אחרים. למשל:

19. לכה ונועצה יחדו (נחמיה ו, ז).

20. ויעדו יחדו לבוא (איוב ב, יא).

21. אשר יחדו נמתיק סוד (תהלים נה, טו).

22. כי יִצְצו יחדו, איש ואחיו (דברים כה, יא).

לעומת זאת העברית החדשה אינה סובלת מבנה של ייתור באמצעות הוספת המתאר האדורוביאלי יחד/יחדיו לפעלים המציינים הדדיות, בנפעל ובהתפעל. למשל, "??ראש הממשלה ונשיא ארה"ב נועדו יחדיו בבית הלבן". הגבלה זו קיימת אף כשהארגומנטים ההדדיים אינם במבנה רציף. למשל, "??דני התנשק יחד עם רותי"; "??דני נפגש יחד עם רותי".¹⁰

נוסף על דרכים אלה יש מספר מצומצם של מבנים ממולנים שאינם מאזכרים את היחס ההדדי בין שני הארגומנטים, אלא מתייחסים להדדיות שבאופן התממשות הפעולה. כוונתנו למבנים אדורוביאליים הערוכים בדרך של הכפלת שם עצם מוחשי, בעיקר מתחום איברי הגוף, כגון פנים אל פנים, יד ביד, ראש בראש. מבנים אדורוביאליים אלה הם פוליסמיים, כלומר כל אחד מהם משמש גם בתפקידים אחרים ונושא יותר ממשמעות אחת.

בניין התפעל משמש, כידוע, לציון משמעות חוזרת (רפלקסיבית), תהליך, משמעות אינרגסיבית (או אינכואטיבית) ומשמעות פסיבית למחצה ("מדיר-פסיבית"), וההדדיות אינה חלק ממשמעותו הדקדוקית (אלא נובעת מן המשמעות של לקסמת הפועל או מן ההקשר הפרגמטי). הוא הדין בבניין נפעל. אף המבנים הדו-

9. אבל העברית אינה מאפשרת להשתמש אחרי נפעל והתפעל במבנה דו-איברי ביחסת המושא. למשל: "??הם התנשקו זה את זה". לעומת זאת בצרפתית הדבר אפשרי. למשל: Ils se sont embrassés l'un l'autre. עיין סילווי 2001.

10. סילווי (2008, עמ' 486-487) טוענת, כי המתאר יחד אינו יכול להתקשר לארגומנטים באירוע סימטרי. הדוגמות לעיל מעברית מקראית מעידות, שאין הכללה זו נכונה.

איבריים בעלי כינויי רמז ושמות מספר אינם מוגבלים להבעת יחסי סימטרייה והדדיות. במשמעותם הבלתי ממולנת הם מציינים בראש וראשונה משמעות קיבוצית או דיסטריבוטיבית. למשל:

23. כל אחד מהם אוהב סגנון אחר. האחד אוהב סגנון מודרני והשני אוהב סגנון קלסי.

24. זה אוהב סגנון מודרני וזה אוהב סגנון קלסי.

25. אלה חכמים ואלה טפשים.

בעברית של המשנה והתלמוד המבנה אחד... ואחד מצייין ש'הכול אחד, אין הברל ביניהם'. למשל:

26. אחד חקירות ואחד בדיקות בזמן שמכחישין זה את זה עדותן בטלה (בבא מציעא ה ע"ב).

משמעות דומה יש לאחד... אחד במבנה אחד זה ואחד זה / אחת זו ואחת זו. למשל:

27. ר"מ אומר אשה יש לה כתובה פלגש אין לה כתובה ר"י אומר אחת זו ואחת זו יש לה כתובה (ירושלמי כתובות ה, ב).

זאת ועוד, המבנים הדו-איבריים הנידונים אינם משמשים רק לציון אירוע המתבצע באופן סימטרי או דו-סטרי; הם עשויים אף לצייין משמעות בלתי סימטרית, כגון פעולות שרשרת, הנעשות ברציפות או באופן סדרתי. למשל:

28. מניחים שכבות דקות ועדינות של פיסות צמר זו על גבי זו (הארץ, גלריה, 17.11.2005).

29. במשך פחות משעתיים אושרו בזה אחר זה 15 חוקים בקריאה שנייה ושלישית (הארץ, 15.10.2006).

עם זאת בין שתי הדרכים, המורפולוגית והתחבירית, אין חילופים חופשיים. דהיינו המשמעות המילונית של הפועל בבניין נפעל או התפעל אינה שווה למשמעותו כאשר הוא מתממש במבנה התחבירי הדו-איברי.¹¹ למשל בדוגמות שלהלן:

30. א. דני ורותי נדברו להיפגש ברומא.

ב. ??דני ורותי דיברו זה עם זה להיפגש ברומא.

31. א. הם נפגשו בבית קפה כפי שקבעו ביניהם בשיחת הטלפון.

ב. ??הם פגשו זה את זה בבית הקפה כפי שקבעו ביניהם בשיחת הטלפון.

32. א. דני ורותי התכתבו.

ב. דני ורותי כתבו זה לזה.

דובר עברית מבחין בלי כל קושי בהבדלי המשמעות בין "נדברו" ל"דיברו זה עם זה", בין "נפגשו" ל"פגשו זה את זה", ובין "התכתבו" ו"כתבו זה לזה". אך לא נוכל להרחיב על כך את הדיון כאן.

דרך אחרת להבעת יחסי הדדיות הנפוצה בלשונות רבות היא הוספת ביטוי מילוני מגדיר. בעברית ניתן להוסיף את הביטוי הדדי, שמוצאו מן הארמית. ביטוי זה משמש בלשון ימינו בעיקר כשם תואר לשמות גזורי פועל: צורך הדדי, כבוד הדדי, עזרה הדדית, הסכמה הדדית. ואפשר להוסיף את הביטויים זיקת גומלין, יחסי גומלין. למשל:

33. הוא משתמש בחורים כמרכיב פיסולי תוך כדי יצירת יחסי גומלין בין המעטפת לחללים הריקים שדרכם משתקפת הסביבה (הארץ, גלריה, 5.11.2006).

דרך זו היא דרך משנית הננקטת בדרך כלל כאשר אין הלשון מאפשרת להביע את ההדדיות בדרכים אחרות, בעיקר בדרך התחבירית הקנונית של מבנה דו-איברי או בדרך המורפולוגית (בבניין התפעל או נפעל).

כאן המקום להזכיר אף את השימוש בפועל העזר החליף + יסודות שמניים הנושאים את עיקר התוכן הלקסיקלי של הפעולה. דרך זו היא אמצעי להבעת הדדיות בהקשרים מוגבלים מסוימים. למשל:

34. ספק אם הם אפילו ילחצו יד [...] הם לא יביטו זה בזה, לא יחליפו ביניהם ולו מלה אחת (הארץ, מוסף שבועי, 3.12.1999).

35. למרות דברי הנימוסים שהחליפו ביניהם [...] השניים מסכימים ביניהם על מעט מאוד נושאים (הארץ, חדשות, 5.11.2006).

36. השניים החליפו ביניהם רשמים במשך דקות ארוכות (הארץ, כלכלה, 31.1.2008).

37. מצטט מכתבי אהבה לוהטים שהחליפו ביניהם (הארץ, מוסף שבועי, 16.5.2008).

אפשרות אחרת להביע הדדיות, הקיימת ללא ספק בכל הלשונות, היא נקיטת שתי פסוקיות סימטריות נבדלות, שכל אחת מהן נסבה על ארגומנט אחר. למשל בדוגמה שלהלן:

38. דודי לי ואני לו הרוּעָה בשושנים (שיר השירים ב, טז).

אין נוהגים לכלול דרך זו בין מבני ההדדיות, מכיוון שאין היא מייצגת מבנה שנתמסד במערכת הלשונית בעקבות גרמטיקליזציה.

דיוננו יתמקד בעיקר בצורה ובמשמעות של מבני הדדיות דו-איבריים שחלה בהם גרמטיקליזציה ובמשמעות ובמבנה הארגומנטלי של הפרדיקטים המציינים יחס הדדי. בגדר הדיון נתייחס גם להיבט ההיסטורי של התפתחותם ולדרגת הגרמטיקליזציה

שמבנים אלה הגיעו אליה. לשם הארת הגרמטיקליזציה של מבני ההדדיות בעברית נזכיר כמה מבנים מקבילים בלשונות אחרות, הן מקרב הלשונות השמיות הן מקרב לשונות אירופה. קודם שנפתח בדיון נציג את עמדת הטהרנים (הנורמטיביסטים) לגבי מבני ההדדיות הדו־איבריים בעברית.

2. עמדתם של טהרני הלשון

ההמלצה הכללית של טהרני הלשון היא לומר זה את זה גם כשאחד המשתתפים הוא ממין זכר והאחר ממין נקבה, או זו את זו כששני המשתתפים ממין נקבה ואלה את אלה כששניהם מציינים קבוצה רבת־משתתפים. המבנים אחד את השני ואחת את השנייה נחשבים שימוש בלתי נכון ובלתי תקני. להלן ציטוטים של נורמטיביסטים בולטים המביעים עמדה זו.

א. במדור "לשונונו לעם" (מדור תכז) שנתפרסם בעיתון הארץ בכ"א בתשרי תש"ד (20 באוקטובר 1943) נצרך אהרן קמינקא לסוגיה זו בדיונו בשיבושים מתוך השפעת לשונות זרות.¹² וכך הוא כותב:

אחד אחר השני. אף על פי שפעמים אין מספר הולכים כן אנשים בעתונים לתומם, לא עשו זאת מעולם במציאות, כי האיש שהולכים אחריו הוא תמיד הראשון. השיבוש הזה הרווח בדיבור ובספרות נוצר בהשפעת הלשונות הזרות בלי שים לב אל משמעות המלים. באידיש ובגרמנית אומרים: "איינער נאך אנדערן" (וכן בצרפתית "l'un après l'autre"), אבל בלשונות ההן מובן "אנדערע" (או autre) כפול הוא: א) אחר ב) שני. ומתרגמים בטעות: שני במקום אחר. בעברית צ"ל: אחד אחר אחד (דוגמה: "ויכוח האחד את האחד" [ש"ב יד, ו]), או זה אחר זה, דוגמת: "שני קדרין שהיו מהלכין זה אחר זה" (ב"ק ג, ד); "דרך כל העם עוברין בזה אחר זה" (סנהדרין ב, א).

משמע, השימוש באחד את השני, הנפוץ בלשון ימינו, נובע לדעתו מתרגום שאילה מוטעה מלשונות אירופה. הוא אינו מומלץ מכיוון שהוא יוצר כביכול משמעות דיסטריבוטיבית של אחד והשני הבא אחריו, במקום משמעות של הדדיות, שאינה כרוכה בסדר כרונולוגי של ראשון ושני (ארגומנט y אינו בא אחרי ארגומנט x).

ב. גישה דומה מצייגים יעקב בהט ומרדכי רון בספרם ודייק, ערך "זה את זה (אחד את השני)"¹³:

הביטוי: "זה את זה" עניינו יחס הדדיות בין המשתתפים, כשכל אחד מהם

12. אני מודה לגב' רונית גדיש מן האקדמיה ללשון העברית על שהפנתה אותי למראה מקום זה.

13. בהט ורון תשכ"ב, עמ' 177-178, מדור "תקן לשונך".

פועל ונפעל כאחד (כל אחד הוא נושא ומושא): "ויקרא זה אל זה" (ישעיהו ו, ג); "הכירו זה את זה ונפלו זה על זה" (גיטין נח, א).
 דומים לביטוי: "זה את זה" הם גם הביטויים: "איש את רעהו", "איש את אחיו", "איש את חבירו": "ויאמרו איש אל רעהו" (בראשית יא, ג); "חוברות אשה אל אחותה" (שמות כו, ג).
 (שים לב: אין להביע יחס הדדיות בביטוי "אחד את השני". לפי ביטוי זה רק "אחד" מתייחס ל"שני", ואילו "השני" אינו מתייחס כלל ל"אחד").

ג. עמדה דומה מביע אבא בנדויד במדריך הלשון לרדיו ולטלוויזיה:

לא "אחד לשני", "אחד את השני" וכו' אלא יש לומר:
 הם קרובים זה לזה. ובריבוי: קרובים אלו לאלו [לא אלה לאלה]
 בנקבה: הכריות הונחו זו על גבי זו. האבנים נערמו אלו על גבי אלו.¹⁴
 "האקדמיה המלכותית השוודית הודיעה, שהפרס מוענק לשניים (=עגנון עם נְלִי זאקס), מפני שהם משלימים זה את זה בהצגת מורשת התרבות של העם היהודי". זה את זה! אף על פי שיש כאן שני מינים, מין זכר מכריע.¹⁵

ד. התיקון בא גם בלקסיקון לשיפור הלשון של ראובן סיוון,¹⁶ בלי הסברים, בערך "אחד אחר השני" (דרך הביטוי הלא רצויה) ובערך "זה את זה" (דרך הביטוי המומלצת).

3. דיון

3.1 הגדרה ותיחום הנושא

התנאי הבסיסי לקיומה של סיטואציה הדדית הוא ריבוי משתתפים (לפחות שני משתתפים). תנאי זה הוא האחראי לעובדה הפשוטה, שבמבני הדדיות ברבות מלשונות העולם אכן מצויים ציינים מפורשים של ריבוי, בין שהם נקרים במסגרת של ביטויים אנפוריים בין שהם נקרים כמוספיות המתקשרות לפועל או כביטוי אדוורביאלי המציין "באופן הדדי". ואולם האם נכון יהיה להעמיד תנאי זה כמבחן בלעדי להבעת הדדיות? כלומר, האם פרדיקציה שיש בה מימוש של נושא יחיד אינה יכולה לציין הדדיות? דומה שאין זה מן ההכרח, שכן קיימים פרדיקטים שהסימטריה וההדדיות מונבעת ממשמעותם הלוגית היסודית ואין צורך לממש, הלכה למעשה, את שני הארגומנטים שבטווח משמעותו של הפרדיקט. למשל:

39. רותי תמיד מתווכחת על כל דבר.

14. בנדויד ושי תשמ"א, עמ' 137.

15. שם, עמ' 183.

16. סיוון תשל"ט, עמ' 17, 83.

ריבוי משתתפים הוא אמנם תנאי הכרחי להבעת הדידות, אך אין הוא תנאי מספיק. כדי להביע הדידות על הסיטואציה להביע מצב או אירוע שהמשתתפים מעורבים בו בעת ובעונה אחת, ופעולתם או מצבם משקפים סימטרייה או "יחס של ראי". הפרדיקט צריך אפוא לתאר שתי התרחשויות סימטריות (זהות) שנוטלים בהן חלק שני ארגומנטים x, y המשתייכים לאותה קטגוריה סמנטית. כל ארגומנט נושא שתי יחסות סמנטיות, שכן כל ארגומנט הוא גם פועל וגם פעול (מבצע ומקבל/נפגע). כאמור, קיימים פרדיקטים, פועליים או שמניים (בצורות בינוני), שהסימטרייה וההדדיות נובעות ממשמעותם הלוגית היסודית. למשל: לריב, להילחם, להתווכח, להתחרות, להיפרד, להתעלם, להינשא, להתגרש (לפי חוקי היהדות), להיות דומה/ זהה/שווה/חופף/שקול ל-, להיות שונה מ- / מנוגד ל- / הפוך מ-, להיות אויב של. וקיימים, כאמור, גם מבנים תחביריים המציינים הדידות וסימטרייה.

בגדר הדיון נכלול מבנים תחביריים קבועים המציינים הדידות; לא ייכללו מבנים שההדדיות שבהם היא תולדה של השתמעות (implicature) הקשרית. כלומר, על הפירוש הסימטרי של ההשאה (פרדיקציה) להיות חלק מן המשמעות הבלתי משתנה של הפרדיקט או של המבנה, כך שלא ניתן לבטל משמעות זו בהקשרים מסוימים. למשל, "רותי ודני התחתנו" אינו מנביע בהכרח שהתחתנו זה עם זה. וכך שאלה כגון "האם אתם נשואים?" עשויה להתפרש בהקשר מסוים כ"נשואים זה לזה", ובהקשר אחר לאו דווקא. למשל, כשפקיד קבלה במלון מפנה את השאלה לזוג, והגבר משיב "כן, אני נשוי" והאישה "גם אני". במקרה כזה רק מבנה קבוע של הדידות, כגון "זה לזה", עשוי למנוע את דו-המשמעות. לעומת זאת לשאלה כגון "האם אתם רואים?" אין כל השתמעות של הדידות. כדי להביע משמעות כזו על הדובר לנקוט מבנה מפורש של הדידות, כגון "האם אתם רואים זה את זה?", או לנקוט את הדרך המורפולוגית: "האם אתם מתראים?". כמו כן לא נדון כאן בפוליסימיה המבנית, כלומר במשמעויות האחרות שמביע המבנה.

נתמקד כאן בעיקר במבנים דו-איבריים המשמשים לציון יחסים דו-סטריים. מבנים אלה מאזכרים שני משתתפים או שני חלקים של נושא רב-משתתפים החייב להיות מוזכר קודם לכן במפורש במשפט או בשיח. כל אחד ממרכיבי הביטוי הדו-איברי מאזכר נושא שונה ($x \neq y$), אשר מבחינה טקסונומית שייך לאותה קטגוריה. המבנים הנידונים הם, למעשה, צירופים ממולנים, המתאפיינים בקיפאון לקסיקלי ותחבירי.¹⁷ התנהגותם התחבירית מתאפיינת בהגבלות שאינן צפויות בצירופים שמניים רגילים (כגון הגבלות על נטיית מין ומספר, יידוע, הצטרפות מילות יחס, וכן הגבלות על הדגשה והעמדה תחבירית במישור קדמי לצורך טופיקליזציה או פוקליזציה). הם מאוחסנים במילון הרוחני של הדובר ונשלפים ממנו בשעת הדיבור כביטוי שלם, כלומר ביטוי שמבנהו התחבירי אינו פורה עוד.

17. השווה למעמדו של המבנה באנגלית each other, למשל אצל האס 2007.

3.2 היחסים הלוגיים-סימטריים המובעים במבנה הדדיות

טענה המביעה הדדיות היא בראש וראשונה טענה שהפרדיקט שלה יוצר יחס סימטרי בין שני ארגומנטים. כלומר $R(x,y) = R(y,x)$ עבור כל הערכים של x ושל y . למשל הפרדיקט נשוי ל-¹⁸.

אך לאמתו של דבר היחסים המובעים במבנים של הדדיות מורכבים, ואינם מציינים פעולות סימטריות וסימולטניות בלבד. כאשר מעורבים באירוע יותר משני משתתפים, קיים מגוון רחב יותר של יחסים שניתן להביע, וקשה במקרים כאלה להצביע על יחסים סימטריים מלאים בין כל המשתתפים.¹⁹ למשל:

40. ראינו שבשעת הקטטה היו נערים שהכו זה את זה.

אין הכרח להבין מכאן כי נער א הכה את נער ב ונער ב הכה את נער א (היחסים יכולים להיות גם בין א ר-ג, ב ר-ד וכיו"ב). כמו כן לא משתמע מכאן בהכרח, כי כל אחד הכה את רעהו. ייתכן שהיו ביניהם גם כאלה שלא הכו או כאלה שלא הוכו. מצד ארגון הזמן עשוי מבנה ההדדיות לציין פעולות המתרחשות ברצף, כגון סדרות סדרות או זוגות זוגות בזה אחר זה. במקרים מעין אלה אין לדבר על סימטרייה אמיתית, שהרי תמיד יש מי שהוא ראשון ומי שנמצא אחריו. למשל, "המועמדים עלו על הבמה בזה אחר זה". או פעולה של גיבוב והעמסה של זה על גבי זה, שגם בה אין סימטרייה, שהרי אחד נמצא תמיד למטה והאחר נמצא תמיד למעלה. למשל, "תנינים אוהבים לרבוץ זה על גבי זה".

3.3 מעמדו הלוגי-תחבירי של מבנה ההדדיות הדו-איברי

מבחינה תחבירית יכולים המרכיבים האנפוריים המייצגים את שני הארגומנטים המקיימים ביניהם יחסי גומלין לייצג יחסים שונים: בין נושא למושא ישיר (למשל, "רותי ודני נישקו זה את זה"), בין מושא ישיר למושא עקיף (למשל, "הצגתי את רותי ודני זה לזה"), או יחס של שייכות בין נושא לבעל קניין (למשל, "רותי ודני אוהבים זה את ילדיו של זה"); היחסים בין הארגומנטים עשויים להתממש אף בצירוף המתייחס לפרדיקט שמני (למשל, "החיים זה לצד זה לימדו אותם לוותר"). יחס ההדדיות הבסיסי הנפוץ ביותר בלשונות העולם הוא זה המובע בין נושא למושא ישיר. בדברנו על יחס תחבירי בין מרכיבי של מבנה הדדיות כוונתנו למעמדם התחבירי של המרכיבים בהיקרותם בזוג פסוקים מקביל, כגון "דני נישק את רותי" ו"רותי נישקה את דני"; הגם שלא מופרך יהיה לטעון, כי במשפט "דני ורותי נישקו זה את זה" דני ורותי הם נושא מחובר משותף, ואילו הביטוי ההדדי זה את זה הוא המושא.

18. עיין ליינס 1977, עמ' 154.

19. ראה למשל מיפוי היחסים, בעיקר לגבי האנגלית, אצל לנגדון 1978.

3.4 סקירה טיפולוגית של מבני ההדדיות הדו־איבריים בעברית

3.4.1 בלשונות רבות, וביניהן רבות מלשונות אירופה, נפוץ מבנה דו־איברי מכמת לכאורה²⁰ לציון הדדיות. למשל באנגלית *each other*, *one another*, בגרמנית *einander* (*einer den anderen*), בצרפתית *l'un l'autre*, באיטלקית *l'uno l'altro*, בספרדית *el uno el otro*, ביוונית *enas ton alon*, ברוסית *drug druga*. מבנים אלה מוגבלים בדרך כלל לקטגוריה 'אנוש'. מבנה זה הוא שזכה להתייחסות הרבה ביותר בספרות הבלשנית, בעיקר בבלשנות הגנרטיבית.²¹

כפי שכבר הזכרנו, המבנים הדו־איבריים בעברית שיש בהם אזכור לארגומנטים x , y משתייכים לשלושה סוגים: (א) צירוף של שני שמות עצם ביחיד מהקטגוריה 'אנוש': הראשון איש, והאחר שם מתחום קרבת המשפחה אח או רע/חבר; מבנים אלה לא הגיעו לדרגת גרמטיקליזציה מלאה, ועדיין שקופה בהם המשמעות המילולית. (ב) צירופים דיסטריבוטיביים המשמשים גם לציון הדדיות והכוללים שמות מספרים, אחד/האחד לציון ארגומנט x והשני/ומשנהו לציון ארגומנט y . כל ארגומנט עשוי לצייץ אף קבוצת משתתפים, אך גם במקרה כזה, כתוצאה מהגרמטיקליזציה, הוא יופיע ביחיד בלבד (ולא אנשים/נשים, אחים/רעים/חברים; ראשונים/שניים וכו'). שני המבנים לעיל נוטים במין בלבד. (ג) צירוף בעל כינוי רמז כפול הנוטה במין ובמספר: זה... זה / אלה (אלו)... אלה (אלו).

א. מבנה דו־איברי עם שמות עצם בעלי התכונה 'אנוש'

בעברית המקראית וכן בעברית החדשה, בעיקר בלשון הכתובה, ובמידה מצומצמת יותר בלשון המשנה, מצויים שני מבנים דו־איבריים המשקפים דרגות שונות של גרמטיקליזציה וכוללים את השמות איש/אישה לציון ארגומנט x ואח/אחות או רע/רעות (חבר בלשון המשנה) לציון ארגומנט y :

• איש + מ"י + אחיו :

41. וישכימו [אבימלך ושר צבאו] בבקר וישבעו איש לאחיו וישלחם יצחק (בראשית כא, לא).

42. אל תנונו איש את אחיו (ויקרא כה, יד).

ההאנשה המשתמעת מן המבנה, למשל כאשר הוא מתייחס לבעל חיים, היא אחת

20. ויליאמס (1991, עמ' 171–172) מסתייג, בצדק לדעתי, מתיאור מבנים אלה כמבנים מכמתים. לדעתו כל אחד ממרכיבי המבנה אינו מקיים יחס פרדיגמטי רגיל עם כמתים, ואינו בר המרה חופשית בהם.

21. בעיקר מפורסמת התאוריה של היים, לסניק ומיי 1991. להשגות על תאוריית העלאת המכמת המצייץ הדדיות (Quantifier Raising Theory of Reciprocals) ראו ויליאמס 1991. לדיון כללי במסגרת הדקדוק הפונקציונלי במשמעותם ובתחבירם של מבני הדדיות באנגלית עיינו גבעון 1993, § 8.7. להתייחסות בעברית לשאלה מהו המבנה הבסיסי וכיצד גזורים ממנו מבני ההדדיות ראו רינג תשל"ה.

העדויות לכך שהמבנה עדיין לא הגיע לדרגה גבוהה של גרמטיקליזציה שפירושה אבדן מלא של המשמעות הסמנטית היסודית. למשל:

43. כגבורים ירוצון [ארבה] כאנשי מלחמה יעלו חומה ואיש בדרכיו ילכון ולא יעבטון ארחותם ואיש אחיו לא ידחקון (יואל ב, ז-ח).

יושם לב כי, שלא כמקובל במבנה הדדיות דו-איברי, בהיקרות זו אין מילת יחס החוצצת בין שני המשתתפים. למבנה יש נופך של האנשה אף כשהוא נסב על דומם:

44. אחד באחד יגשו [אפיקי המגנים של הלווייתן] ורוח לא יבא ביניהם איש באחיהו ידבקו יתלכדו ולא יתפרדו (איוב מא, ח-ט).

• איש/אישה + מ"י + רעהו/רעותה:

45. ויאמרו איש אל רעהו הבה נלבנה לבנים (בראשית יא, ג).

46. וכי יריבך אנשים והכה איש את רעהו באבן (שמות כא, יח).

גם במבנה זה יש האנשה כאשר הוא נסב על דומם:

47. ויקח את כל אלה ויבחר אתם בתוך ויתן איש בתרו לקראת רעהו (בראשית יח, י).

הצירוף איש... רעהו היא צירוף הרגלי קבוע בלשון המקרא גם במשמעותו המילולית, כלומר בלשון המקרא יש הצטרפות קבועה (קולוקציה) של איש (ולא אדם, בן אדם) עם רע. ²² למשל:

48. דבר באזני העם וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף וכלי זהב (שמות יא, ב).

במשמעותו המילולית מתנהג הצירוף עדיין כמבנה בעל שני מרכיבים שמניים נפרדים ולא כביטוי אחד שחלה בו גרמטיקליזציה, הואיל ומילת היחס נקריית לפני כל מרכיב שמני ואין היא נקריית פעם אחת בין שני מרכיבי הצירוף. למשל:

49. ושפטתי בין איש ובין רעהו (שמות יח, טז).

הדעת נותנת, כי בשלבים המוקדמים של הגרמטיקליזציה של המבנה איש... רעהו שימשו המרכיבים עדיין כמרכיבים מילוניים לכל דבר. כך, למשל, ניתן למצוא שם

22. באיוב טז, כא מופיע בן אדם לרעהו ("ויוכח לגבר עם אלוה וכן אדם לרעהו"), אך אין זה רע במשמעות אח או חבר אלא במשמעות רצון (על פי הארמית; השוו רענא). משמעות הפסוק שם היא "ויוכח האל את הגבר מה במחשבתו של האל, ויבין (ילמד) את האדם את רצונו".

של בעל חיים ולא איש בתפקיד של ארגומנט x . למשל, בדוגמה שלהלן מופיע השם שְעִיר:

50. ופגשו ציים את איים ושעיר על רעהו יקרא (ישעיהו לד, יד).

עם זאת, המרכיב השני (המייצג את ארגומנט y) הוא רעהו, המשמש כבר כיסוד דיסטריבוטיבי ולא במשמעותו המילונית היסודית כשם עצם מהקטגוריה 'אנוש'; כלומר לפנינו עדות להתקדמות בתהליך הגרמטיקליזציה. דוגמה יפה לשלב מוקדם בגרמטיקליזציה שבו עדיין משמשת המשמעות המילולית אם כי מבחינה תחבירית ניכרת התחלת הגרמטיקליזציה (התקבעות סדר המילים, קרי פרדיקט ואחריו הנושא ההדדי, והתקבעות שני איברי הצירוף בצורת היחיד):

51. שימו איש חרבו על ירכו עברו ושובו משער לשער במחנה והרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרבו (שמות לב, כז).

בלשון המשנה ניתן למצוא את המבנה הנדרף איש את חברו. למשל:

52. והן מחטיפין ומכין איש את חבריו (סוכה ד, ד).

גם בלשון המשנה אין עדות לתהליך גרמטיקליזציה מתקדם המתבטא בשחיקת המשמעות היסודית. לפיכך כשהמבנה משמש עם שמות שאינם מהקטגוריה 'אנוש' הוא עדיין יוצר האנשה. למשל:

53. מספינה לחברתה (שבת יא, ה).

54. בין שורה לחברתה (כלאים ג, ו).

55. בין פצים (עצים) לחבריו (שבת ח, ז).

דוגמה 55 מעניינת גם כיוון שיש בה חוסר התאם בין שני הארגומנטים ההדדיים, כלומר חבר נתקבע לצורת יחיד בלבד, דבר המעיד על התקדמות בתהליך הגרמטיקליזציה.

בעברית החדשה מצאתי גם חלופה של מבנה זה בצורת אחת/האחת + מ"י + רעותה, העשויה להתפרש כציור כלאיים של המבנה המקראי איש... רעהו והמבנה המודרני (בהשפעת לשונות אירופה) אחד... השני/משנהו (במשמעות האחר), או כמבנה עצמאי נוסף, פרי התפתחות פנימית בלשון.²³ למשל:

56. אנחנו הנשים מבינות אחת את רעותה טוב יותר (הארץ, מאמרים, 29.11.1996).

23. צירוף זה נפוץ בארמית, בעיקר המזרחית, למשל במנדעית האד... האברה ('אחד... חברו'). עיין נלדקה 1875, עמ' 350 ועמ' 351 הערה 1. עדות לצירוף מן הארמית בלשון הגאונים

וגם ביחס לדומם (עם נופך של האנשה):

57. מרפסות שחודרות האחת לתחום רעותה, רחובות עפר שמעלים אבק גדול (הארץ, מאמרים, 27.8.2003).

ב. מבנה דריאיברי שהאיבר הראשון שלו הוא "האחד"

1. בלשון המקרא מצוי במידה מצומצמת מבנה הדדיות המאזכר את שני המשתתפים הקורלטיביים באמצעות השם המיודע האחד, המשמש בתפקיד אנפורי (ולא מכמת):²⁴ האחד + מ"י + האחד. למשל:

58. ויכו האחד את האחד (שמואל ב יד, 1).

מבנה זה מופיע במקרא גם במשמעות דיסטריבוטיבית. למשל, "אחד באחד יגשו [אפיקי המגנים של הלווייתן] ורוח לא יבא ביניהם" (איוב מא, ח-ט).

2. בעברית החדשה משמש במשלב הלשון הגבוה אף המבנה האחד/אחד + מ"י + משנהו.²⁵ בדוגמה שלהלן הוא משמש לצד המבנה זה... זה:

59. השופטת לא השתכנעה וטענה שהסבריו סותרים זה את זה ומפריכים האחד את משנהו (הארץ, כלכלה, 9.6.2008).

בלשון הדיבור ובמשלב לשון הכתיבה "הבינונית" משמש המבנה (ה)אחד/(ה)אחת + מ"י + השני/השנייה. למשל:

60. הגיעו אנשים מכל הגילאים ומכל שכבות האוכלוסייה, שלא הכירו אחד את השני קודם לכן (הארץ, כלכלה, 13.12.2007).

61. בני הזוג שחיו יחד עשרות שנים גילו מחדש האחד את השני (הארץ, מוסף שבועי, 21.1.2001).

(מספר העדות והשטרות לרס"ג) מובאת אצל סוקולוף 2002 בערך 'חד': "ואחילנא חד לחבריה כל שלו" ('וסלחנו אחד לחברו [זה לזה] על כל מעשה רשלנות').

24. בסורית הקלסית ובארמית המזרחית החדשה משמש מבנה זה כמבנה ההדדיות הרגיל. למשל, בסורית ḥad l-ḥad (וגם בצורת ḥlḥade) כגון nesnōn ḥad l-ḥad מילולית: (הם) שונאים אחד את/ל אחד (הם) שונאים זה את זה'; (ראו נלדקה 2001 [1904], §242). בנאור-ארמית שלב הגרמטיקליזציה מתקדם יותר, והביטוי האנליטי הופך לביטוי סינתטי בצורת ממוזג (fusion); למשל, בדיאלקט של טורויו ḥdode (ראו יסטרטו 1985, עמ' 36). כלומר בארמית המזרחית הגרמטיקליזציה של המבנה מוצאת את ביטוייה במישור הסמנטי (שחיקה סמנטית), במישור המורפו-סינטקטי (קיפאון מורפולוגי ואבדן החופש התחבירי), ובהמשך גם במישור הפונטי (בעקבות התכווצות המבנה).

25. הוא נוצר ככל הנראה בעקבות הבנה מוטעית של משמעותו הפוליסמית של השם המייצג את המשתתף הסימטרי במבנה הדריאיברי בלשונות אירופה, כגון בגרמנית Einer den anderen.

ג. מבנה ההדדיות דו־איברי עם כינוי רמז

• זה + את/מ"י + זה:

מבנה הדדי זה עם כינוי רמז כפול, הנוטה במין ובמספר, מופיע כבר בלשון המקרא. למשל:

62. ויבא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל [...] ולא קרב זה אל זה כל הלילה (שמות יד, כ).

אבל הוא נפוץ יותר בלשון המשנה הן לאזכור משתתפים קורלטיביים הן לציון שני ארגומנטים המשתתפים באירוע באופן הדדי. למשל, לציון משתתפים קורלטיביים:

63. האשה שהלך בעלה למדינת הים, באו ואמרו לה: מת בעלך; ונישאת ואחר כך בא בעלה – תצא מזה ומזה וצריכה גט מזה ומזה. אין לה כתובה לא פרות ולא מזונות ולא בליות על זה ועל זה (יבמות י, א).

כלומר מזה ומזה מציין מבעל א ומבעל ב, וכיוצא בזה על זה ועל זה. והוא משמש גם כמבנה של ההדדיות בלשון המשנה:

64. בזמן שמקצתן רואין אלו את אלו (מכות א, ט).

כיוצא בזה בעברית החדשה:

65. ציפורי היתה במאה השנייה לספירה עיר רבת־תרבותית שבה חיו זה לצד זה יהודים ופגאנים לרוב (הארץ, מאמרים, 22.8.2008).

66. בשבוע האחרון נאלץ מטה הבחירות של ג'ון מקיין לכבות שריפות תקשורתיות הקשורות לשרה פיילין בזו אחר זו (הארץ, חדשות, 5.9.2008).

אף שטהרני הלשון ממליצים, כאמור, להימנע משימוש במין זכר לצד מין נקבה במבנה הדו־איברי עם כינוי רמז, ניתן למצוא ששימוש זה רווח אף בלשון הכתובה של ימינו. למשל בלשון השירה והזמר:

67. בלילה שכזה אהבנו זה את זה וזו את זה / מה פלא שאהוב אהבנו זו את זה ("בלילה שכזה", נעמי שמר).

ברוגמה זו חשה הכותבת צורך לחזור על המבנה ההדדי מצד כל אחד מן המשתתפים ("זה את זה, וזו את זה") לשם הדגשת ההדדיות. נקיטת מין ג'יטרלי במבנה זה את זה מאפשרת להימנע מכך. דוגמה זו חריגה גם בקידוד בסדר של נקבה לפני זכר (זו את זה), שאינו נפוץ בשום משלב ממשלבי העברית של ימינו.

3.4.2 בספרות הבלשנית הדנה במבני ההדדיות מסוג each other נוהגים לתאר מבנים אלה כבעלי משמעות מכמתת. אני סבורה כי הגדרתם של מבנים דו־איבריים מעין אלה, ובתוכם המבנים בעברית (ה)אחד... השני/משנהו, זה... זה, כמבנים

מכמתים אינה נכונה. ראשית, מרגע שמרכיבי המבנה אחוזים זה בזה, בעקבות תהליך הגרמטיקליזציה, אין המשמעות ניתנת עוד לגזירה ממשמעויות המרכיבים (כלומר ממשמעותם המכמתת המקורית). שנית, מחמת הגרמטיקליזציה אין המרכיבים בצירופים מעין אלה משמשים בתפקיד דיסטריבוטיבי של פרט אחד ופרט שני, אלא מציינים מספר משתתפים (שניים או יותר) גרדא. במשמעותם זו הם דומים, למעשה, לצורך ריבוי כללי, הואיל והם מציינים קבוצה של פרטים, ולא דווקא פרט א ופרט ב. מבנים אלה מחייבים על כן נושא מקדים ברבים, ולא דווקא נושא המציין שני פרטים מסוימים. למשל, דוגמה 40 לעיל, "ראינו שבשעת הקטטה היו נערים שהכו זה את זה". לא משתמע בהכרח כי כל אחד הכה את רעהו. במילים אחרות, במבני הדדיות דו-איבריים אלה יש הנבעה כללית של ריבוי משתתפים, ושני מרכיביהם אינם משמשים ככמתים המציינים $1+1$.

3.4.3 מבנה של הכפלת שמות איברי גוף

בניגוד למבנים שהוזכרו לעיל אין מבנה זה מאזכר יחס של הדדיות המתקיים הלכה למעשה בין ארגומנטים x, y . מבנה זה מציין את אופן התממשות הפעולה שיש בה הנחה מקדימה של סימולטניות או סימטרייה בין שני ארגומנטים אך היא מתוארת כחד-צדדית, מנקודת הראייה של ארגומנט x בלבד. גרמטיקליזציה של מבנה של הכפלת שני שמות, בעיקר איברי גוף, לציון הדדיות היא תופעה ידועה היטב בלשונות רבות בעולם, למשל באמהרית ובלשונות אפריקה והמזרח הרחוק. בלשונות אלה נהפך מבנה זה לאמצעי הדקדוקי המקובל להבעת הדדיות.²⁶ לעומת זאת, בעברית לא הגיע תהליך הגרמטיקליזציה של מבנה זה לשלב מתקדם, כלומר התהליך של שחיקת המשמעות של איבר הגוף המלווה בהתאבנות דקדוקית אינו בולט כל כך. מבנה זה משמש בעברית בתפקיד אדורביאלי בלבד. מילת היחס נמצאת בין שני איברי השם המוכפל ולא לפני איבר א, ויש סימנים המעידים על אבדן מעמד הרפונציאלי (בעיקר נטרול תווית היידוע וצורני הריבוי). עם זאת, על אף תהליך הגרמטיקליזציה המשמעות המילולית עדיין שקופה, ואין עדות למעבר מקטגוריה דקדוקית אחת לקטגוריה אחרת (דה-קטגוריוזציה). דוגמות:

- פנים + מ"י (אל, מול) + פנים ('בלי חציצה ביניהם'):
לשון המקרא

68. וידבר ה' אל משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו (שמות לג, יא).

בפסוק זה הן פנים אל פנים והן איש אל רעהו מייצגים שלב התחלתי בתהליך הגרמטיקליזציה.

26. למשל, באמהרית המבנה המקובל להבעת הדדיות הוא ההרכב הממולן örs bärs- ('ראש בראש'), המקבל צורני נטייה של שייכות; עיינו גולדנברג 1998, עמ' 390-394.

עברית חדשה

69. הוא איש יחיד שהעז להילחם פנים מול פנים נגד הקנאים, ולא להיכנע לאלימות שלהם (הארץ, 14.7.2006).
70. כמה הזדמנויות יש בחייו של אדם להתמודד פנים מול פנים, קבל עם ועדה, עם התדמית המקצועית שלו (הארץ, מוסף שבועי, 28.10.2007).

• יד + מ"י + יד ('ביחד'):

71. הוא ליווה את דנקנר יד ביד בחודשיו הראשונים בתפקיד ונחשב לאחד מיועציו הקרובים (הארץ, מוסף שבועי, 21.9.2007).

• ראש + ב + ראש ('באופן ישיר, בדרך כלל בהקשר של התמודדות, עימות ומאבק'):

72. פינדרוס מדגל התורה החליט להתמודד ראש בראש מול רובינשטיין (הארץ, חדשות, 21.10.2007).

• עין + ב + עין ('באותה צורת ראייה'):

73. קשה לראות כיצד ראש ממשלה ושר ביטחון שלא רואים עין בעין בשום סוגיה יצליחו להגיע למועמד מוסכם (הארץ, מאמרים, 1.12.2006).

3.5 ההגבלות הצורניות-תחביריות של מבנה ההדדיות הדו-איברי

3.5.1 סימון היחסה

אחד המאפיינים התחביריים המבדילים בין מבנה ההדדיות הדו-איברי בעברית למבני ההדדיות הדו-איבריים במרבית לשונות אירופה הוא, שבעברית מילת היחס (או מילת השייכות) מופיעה בין שני איברי הציורוף, ואילו ברוב המכריע של לשונות אירופה היא מקדימה את הציורוף כהרכב בינומי שלם.²⁷ איבר א מוצב במבנה ההדדיות כמעין יסוד עצמאי בלתי שייך, כביכול, למשפט מבחינה תחבירית.²⁸ הוא מנושל מסימני יחסה וידוע, והיחסה המתאימה לתפקיד

27. על פי נתוני מחקר ההדדיות של אוניברסיטאות ברלין ואוטרכט (Berlin-Utrecht Reciprocals Project), שנבדקו בו למעלה ממאה לשונות בעולם, עולה כי מבין לשונות אירופה רק האלבנית מגלה קווי דמיון צורניים-תחביריים לעברית. גם באלבנית השם הראשון בציורוף לעולם ללא יחסה (או ביחסת הנושא), ואילו השם השני מקבל את סימני היחסה המתאימים לתפקיד הסמנטי והתחבירי של שני השמות שיש ביניהם יחס של הרדיות. למשל: *Ata e duan njëri-tjetrin* ('הם אוהבים זה את זה').
(מילולית 'האחד את האחר'): השם הראשון מיועד ובזכר יחיד, ויחסת המושא לפני השם השני בלבד. אני מודה לר"ר תומס הנקה מאוניברסיטת ברלין על שהפנה אותי לנתונים אלה במחקר.

28. בלשונו של גלינרט (1989, עמ' 68): *directly preceding the preposition is the first* [...]

הסמנטי והתחבירי מסומנת באיבר ב בלבד (כלומר מילת היחס או מילת השייכות מופיעה לפני איבר ב בלבד). במבנה איש... רעהו/חברו/אחיו השם הראשון בלתי מיודע ומוגבל לצורת יחיד/ה בלבד, ואילו השם השני מוגבל לצורת קניין חבור בגוף שלישי יחיד/ה בלבד. במבנים המכמתים שניתוספו לעברית החדשה יידועו של איבר א הוא רשות (בכל מקרה אין הוא משקף יידוע אמתי), ואילו איבר ב מיודע תמיד, בין באמצעות תווית יידוע בין באמצעות כינוי קניין חבור, כלומר (ה)אחד... השני, אחד... משנהו. המבנה הראשון נוטה במין נקבה, ואילו השני מוגבל לצורת זכר בלבד. המבנה זה... זה נוטה במין ובמספר. המשותף לכל המבנים הוא, שמילת היחס מופיעה פעם אחת בלבד ובין שני איברי הצירוף. למשל, כאשר יש התייחסות לקניין משויך, היחס הגניטיבי בין המשויך לבעליו מסומן פעם אחת בלבד, רק באיבר ב. לדוגמה:

74. יום אחד רכבו בצוותא לעבר השקיעה וביום אחר מצאו את עצמם מורטים
איש את שעורת רעהו בכית המשפט (הארץ, כלכלה, 22.10.2007).

יוצא מן הכלל הוא המבנה בזה אחר זה, המציין פעולות שרשרת, שכחלק מהשרירותיות שבגרמטיקליזציה איבר א מופיע בו עם ב־ היחס (בזה). מבנה זה עשוי לאזכר שני ארגומנטים המבצעים פעולה אחת בדרך עוקבת. ברם בניגוד למבנים הדו־איבריים שנדונו לעיל הוא עשוי אף לאזכר שתי פעולות הדדיות הנעשות בזו אחר זו, כגון בדוגמה 66 לעיל "לכבות שריפות [...] בזו אחר זו".

3.5.2 סדר המילים והגבלות טופיקליזציה ופוקליזציה

ההגבלה על העמדת מבנה הדדיות בראש המשפט מאפיינת לשונות רבות, והיא נובעת בראש וראשונה מהיותו מבנה אנפורי²⁹ אך גם מהתקבעות הקולוקציה בין הפרדיקט והביטוי ההדדי הדו־איברי. הגבלה זו מאפיינת אף את העברית. למשל:

?? זה את זה הם הכו.

??אחד את השני הם גילו מחדש.

??אחת את רעותה נשים מבינות טוב יותר.

??זו על גבי זו היו מונחות הכריות.

reciprocal pronoun, which is strictly an 'extra' to the normal structure of a Hebrew clause"

29. לפי עקרון A (Principle A) בגישה הגנרטיבית המיוצגת ב־Binding Theory כל צ"ש בעל התכונות [+אנפורה] חייב להיות כבול מצד קטגוריית השייך (governing) שלו. אך כמו כמה עקרונות אחרים בתורה הגנרטיבית המתמיימים להיות בעלי כוח ניכוי אוניברסלי גם לעיקרון זה יש יוצאים מן הכלל; למשל באבחזית, שיש בה פרפיקסים של הדדיות הנקרים לפני הפועל (ראו B. G. Hewitt, *Abkhaz*, Amsterdam 1979, p. 86).

מצד מבנה המסר ההגבלה על העמדת מבנה הדדיות במישור קדמי מוצאת את ביטוייה גם בהגבלת טופיקליזציה ובהגבלת פוקליזציה. למשל: הגבלת טופיקליזציה:

??אחד את השני – זה מה שהם גילו מחדש.
??זו על גבי זו – כך היו מונחות הכריות.

הגבלת פוקליזציה:

??זה זה את זה שהם הכו.
??זה אחד את השני שהם גילו מחדש.
??אחת את רעותה זה מה שנשים מבינות טוב יותר.

הגבלות אלה קיימות גם במבנים הממולנים של חזרה כפולה על איבר גוף אחד. למשל דוגמה 72 לעיל:

??ראש בראש פינדרוס מדגל התורה החליט להתמודד מול רובינשטיין.

במבנים אלה כרוך הדבר בעיקר בכבילותם הקולוקציונית, כלומר בהתקבעותם כחלק מקולוקציה של הפועל.

4. סיכום ומסקנות

ראינו כי המקורות המילוניים בעברית שמהם נוצרו המבנים האנפוריים הדו-איבריים של הדדיות בעברית משתייכים לשלושה סוגים: (א) שמות עצם בעלי התכונה 'אנוש', ובתוכם שמות מתחום קרבת המשפחה (אח) וקרבה אחרת (רע, חבר); (ב) כינויי רמז (זה/זו/אלה); (ג) שמות מספרים או שמות מכמתים (אחד, שני/משנהו).

מן הדוגמות שהובאו לעיל ניתן להסיק על תהליכי הגרמטיקליזציה ועל שרשרות הגרמטיקליזציה השונות שמהן התפתחו מבני ההדדיות הדו-איבריים, ובתוכם שלבי הביניים במעבר ממילות תוכן (איש, רע, חבר) למילות דקדוק, ושלבי המעבר מקטגוריה דקדוקית אחת לאחרת, כלומר מכינויי רמז או ביטויים מכמתים לביטויים אנפוריים המציינים הדדיות. ראינו גם עדויות להתרחבות תחולתם הסמנטית של שמות העצם בעלי התכונה 'אנוש' המשמשים אף לאזכור ארגומנטים שהם [-אנוש], אף שבדרך כלל עדיין מורגשת בהם ההאנשה. באמצעות הדוגמות שהובאו לעיל ניתן גם להסיק על שלבי הקיפאון התחבירי שהתחוללו בהם, בעיקר בעקבות נשילת סימני היידוע והיחסה מאיבר א.

מאידך גיסא, מן הראוי לציין כי התקבעותה הסינכרונית והדיאכרונית של מילת היחס בעברית בין שני חלקי הצירוף מונעת את התקדמות תהליך הגרמטיקליזציה, דהיינו את המיזוג בין שני האיברים והפיכת הצירוף לממזג או להלחם, כפי שאירע

בלשונות רבות (למשל בגרמנית, בסורית ובארמית החדשה). מאפיין אחר המייחד את העברית, אף שהטהרנים פוסלים דרך זו, הוא האפשרות לשלב בין שני מינים במבנה ההדדיות זה... זה, כלומר האפשרות להתייחס לשני מינים הנוטלים חלק באירוע, כגון זה את זה, בעיקר כשמדובר ביחסים בין בני אדם (כגון אהבה או שנאה). אפשרות זו מעידה אף היא על דרגת גרמטיקליזציה נמוכה יותר של המבנה הדו-איברי בעברית, והיא מייחדת את העברית לעומת מבנים מקבילים בלשונות אחרות. ראינו גם, כי בהשוואה למבני הדדיות בלשונות רבות בעולם בולטת העברית במגוון הדרכים המשמשות בה להבעת הדדיות.

קיצורים ביבליוגרפיים

- בנדויד ושי תשמ"א = א' בנדויד וה' שי, מדריך הלשון לרדיו ולטלוויזיה, ירושלים תשמ"א (תשל"ד)
- בהט ורון תשכ"ב = ' בהט ומ' רון, ודייק, תל אביב תשכ"ב
- T. Giv'on, *English Grammar: A Function-Based Introduction*, = 1993
vol. II, Amsterdam & Philadelphia 1993
- G. Goldenberg, "Onself", 'one's own' and 'one another' = 1998
in Amharic", *Studies in Semitic Linguistics*, Jerusalem 1998, pp.
384–402 [reprinted from A. S. Kayne (ed.), *Semitic Studies in Honor of
Wolf Leslau*, Wiesbaden 1991, pp. 531–549]
- L. Glinert, *The Grammar of Modern Hebrew*, Cambridge = 1989
1989
- A. Dimitriadis, "Irreducible Symmetry in Reciprocal = 2008
Constructions", in E. König & V. Gast (eds.), *Reciprocals and
Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*, Berlin 2008, pp.
374–409
- F. Haas, "The Development of English 'Each Other': = 2007
Grammaticalization, Lexicalization, or both?", *English Language and
Linguistics* 11, 1 (2007), pp. 31–50
- P. J. Hopper & E. C. Traugott, *Grammaticalization*, = 1993
Cambridge 1993
- B. Heine, *Auxiliaries: Cognitive Forces and = 1994
Grammaticalization*, New York & Oxford 1994
- B. Heine, U. Claudi & F. Hünemeyer, = 1991
Grammaticalization: A Conceptual Framework, Chicago 1991
- I. Heim, H. Lasnik & R. May, "Reciprocity and = 1991
Plurality", *Linguistic Inquiry* 22 (1991), pp. 63–101

- N. Himmelmann, "Lexicalization and Grammaticalization: = 2004 הימלמן Opposite or Orthogonal?", in B. Wiemer, W. Bisang & N. Himmelmann, *What Makes Grammaticalization: A Look from its Components and its Fringes*, Berlin 2004, pp. 21–42
- E. Williams, "Reciprocal Scope", *Linguistic Inquiry* 22, 1 = 1991 ויליאמס (1991), pp. 159–173
- O. Jastrow, *Laut- und Formenlehre des neuaramäischen = 1985 דיסטרו Dialekts von Mīdin im Ṭūr 'Abdīn*, Wiesbaden 1985
- J. Lyons, *Semantics*, vol. I, Cambridge 1977 = 1977 לינס
- D. T. Langendoen, "The Logic of Reciprocity", *Linguistic Inquiry* 9, 2 (1978), pp. 177–197
- Th. Nöldeke, *Mandäische Grammatik*, Strassburg 1875 = 1875 נלדקה
- Th. Nöldeke, *Compendious Syriac Grammar*, = [1904] 2001 נלדקה translated from *Kurtzgefasste syrische Grammatik* (1904) by P. T. Daniels, Winona Lake 2001
- M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic = 2002 סוקולוף of the Talmudic and Geonic Periods*, Ramat Gan, Baltimore & London 2002
- סיוון תשל"ט = ר' סיוון, לקסיקון לשיפור הלשון, תל אביב תשל"ט
- T. Siloni, "Reciprocal Verbs", in Y. Falk (ed.), *Proceedings = 2002 סילוני of the Israeli Association of Theoretical Linguistics* 17, September 2002, <http://atar.mscc.huji.ac.il/~english/IATL/17/Siloni.pdf>, pp. 1–17
- T. Siloni, "The Syntax of Reciprocal Verbs: An Overview", = 2008 סילוני in E. König & V. Gast (eds.), *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*, Berlin 2008, pp. 451–498
- F. Plank, "Thoughts on the Origin, Progress and Pro-status = 2008 פלנק of Reciprocal Forms in Germanic, Occasioned by those of Bavarian", in E. König & V. Gast (eds.), *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*, Berlin 2008, pp. 347–373
- רינג תשל"ה = י' רינג, "פעלים בעלי הצרכה של נושא מחובר", בלשנות עברית חפ"שית 9 (תשל"ה), עמ' 17–24